

Efectes de la crisi de 1898 a Girona

JOSEP VÍCTOR GAY

COM ES VA VIURE A GIRONA el conflicte colonial de 1898? Aquesta és la qüestió. Quins testimonis en tenim i quins costos humans i econòmics va suposar per a la societat gironina de les acaballes del segle XIX.

L'esforç militar

El desplegament militar que els diferents governs de Madrid (era l'etapa de l'alternança liberal-conservadora de la Restauració) van fer per defensar els darrers territoris oceànics de l'imperi va ser l'acció més important feta per un país europeu més enllà del continent en aquesta centúria, i d'ençà de les campanyes napoleòniques cap exèrcit continental havia creuat les fronteres amb una força d'aquesta consideració (1). Concretament, es tractava d'un exèrcit de terra de 216.000 homes més 86 voluntaris antillans.

Però darrere d'aquest aparentment important desplegament la realitat era diferent: un 20 % de la tropa restava malalta (de fet, els morts per malaltia van ser molt superiors als caiguts en combat, igualment en el costat nord-americà). Cent mil homes més havien de protegir les ciutats i els punts estàtics de la defensa. En resum, l'exèrcit de maniobra no va ser mai superior als 60.000 soldats per enfrontar-se a no menys de 50.000 independentistes *mambises* armats i formats, molts d'ells, als Estats Units i, com és habitual en aquest tipus de lluites, coneixedors perfectes del terreny, la *manigua*, que és com s'anomena la selva cubana. Tot això, fins al moment de l'entrada en guerra dels nord-americans, fet que va modificar definitivament la balança militar.

Una altra dada: una mitjana de 5.000 homes havien de ser repatriats mensualment, malalts (la majoria), llicenciats (alguns) i ferits (els menys).

De tota manera, l'acció militar espanyola, especialment en l'etapa de comandament del mallorquí Valerià Weyler, havia portat l'exèrcit a mantenir un control important dels 110.000 km² de l'illa de Cuba. Havia aplicat el mètode dels *mambises* (els independentistes cubans), l'anomenada contraguerrilla, que impedia l'establiment de bases fixes i de punts de descans i d'aprovisionament als rebels. Els cubans eren ja propers a establir un acord militar i polític quan va tenir lloc la participació directa dels nord-americans.

La "guerra de Weyler" s'havia completat amb la creació de les anomenades "reconcentracions", un nom que, com es pot endevinar, suposa veritables camps de concentració per a la població civil. Mig milió de cubans, pagesos en la seva majoria, hi van fer cap. D'aquesta manera no podien ajudar de forma efectiva els seus compatriotes. Els cost humà va ser terrible. Els historiadors no s'han posat d'acord. Les xifres de morts se situen entre els 50 i els 200 mil dels "reconcentrats" (2). Aquest sistema es va mantenir fins a l'octubre del 1897, quan els supervivents van tornar a les poblacions d'origen a mesura que s'hi podien establir guarnicions.

El físicament petit general Weyler (amb prou feines un metre i mig d'alçada) havia fet una primera i llarga campanya a Cuba ja a l'any 1868, i va organitzar aquelles primeres "forces especials" amb els batallons de voluntaris, tots ells catalans.

Quins soldats i quin servei militar

En uns moments en què el servei militar obligatori està en vies d'extinció, pot semblar sorprenent que, fa un segle, tingués una durada de quatre anys.

I qui anava a ultramar? "*A Cuba, a banda dels militars professionals i els grups de militars exaltats, hi anaven els que no tenien 1.500 pessetes per pagar-se la 'redempció en metàl·lic' que eximia del servei militar, és a dir, els pobres.*" (3)

Aquesta situació de les popularment conegudes com a "quotes" es va mantenir fins a les primeres dècades del nostre segle amb l'evident situació d'injustícia social i humana que suposava i origen de greus incidents. Per exemple, el 9 de maig de 1898, les famílies dels soldats catalans enviats a ultramar arrenquen les vies dels tramvies que els havien de portar al port de Barcelona per embarcar-se.

Precisament enguany s'ha complert el centenari d'un establiment comercial de Figueres: la pastisseria La Cubana. Narcís Jucglà i Mercader, el seu fundador, va escollir aquest nom en homenatge als seus companys que no van poder aplegar els diners de la "quota" (4).

Aquells soldats, vestits amb el popular uniforme de *raiadillo* i amb un barret ample, sortien, després d'un breu període d'instrucció a la península, vers l'illa (o les Filipines) en un viatge que podia durar de 12 a 15 dies fins a Cuba i més d'un mes fins al Pacífic, depenent del port d'embarcament i de destinació.

Les seves armes de foc eren bones. Van ser els primers a utilit-

La guerra de Cuba en un dibuix de premsa de l'època.

zar àmpliament els fusells Mauser, superiors, per exemple, als Remington reglamentaris a l'exèrcit nord-americà. En canvi, quasi no disposaven de metralladores i de canons de campanya, i l'artilleria de costa era antiquada. Per exemple, en el port de Santiago hi havia quatre canons de 1724!

Soldats gironins i les seves baixes

En el decurs de l'any del centenari de la guerra de Cuba (que exactament van ser tres conflictes en el decurs del segle XIX) diferents publicacions gironines s'han ocupat, a escala local, del tema. Han estat unes valuoses aportacions per documentar un moment històric clau per a la nostra societat, pel fet en ell mateix i els seus efectes en la nostra història.

En aquestes publicacions es recullen alguns noms de soldats gironins que van participar en la darrera de les guerres cubanes.

En el seu conjunt, "les baixes que produí aquest conflicte als soldats naturals de la província de Girona -comptabilitzats entre l'1 d'abril i el 10 de setembre- totalitzen 271, distribuïts de la següent manera: en camp de batalla 10, per ferides rebudes en acció de guerra 3, pel vòmit i la malària 87, per malalties comunes en campanya 171 soldats. Hom pot adonar-se, doncs, que les condicions de vida en aquella illa resultaren més penoses que la pròpia guerra." (5)

Exaltació patriòtica a Girona

L'evident intenció expansionista dels Estats Units - "tingueren la culpa els americans", com canta l'havanera- i la dissortada política espanyola en no atendre les justes i limitades demandes d'autonomia dels cubans que volien romandre, en un principi, vinculats amb Madrid, van precipitar els esdeveniments.

Primer, Washington va intentar comprar l'illa el 1854, i novament el 1859, quan en va oferir 125 milions de dòlars, oferta que el català general Prim, que presidia el govern espanyol d'aquell moment, volia estudiar. Però el refús indignat dels polítics madrilenys va aconsellar, finalment, no considerar-ho. Cal dir que una vegada signada la pau els americans van pagar el preu que prèviament havien ofert, però amb la diferència que van "adquirir" Cuba, Puerto Rico, les Filipines i Guam.

En el moment en què puja de to l'enfrontament entre ambdós governs la ciutadania dona suport entusiasta a la decisió anti-americana, i es promouen un seguit de manifestacions patriòtiques arreu de l'Estat.

En aquest punt tenim un testimoni gironí, el del senyor Joan Vinyas i Comas: "Entre aquestes manifestacions no podia pas mancar, naturalment, la de la 'Immortal Gerona', que vaig veure passar per la Rambla assegut a Can Norat. S'havia organitzat a la plaça de braus i

“La Catalana”

VIVERES FINOS
PANADERIA Y
DULCERIA

O'Reilly 48. Telefono A-2394

HABANA

Anunci comercial d'un establiment català a l'illa de Cuba amb productes gironins, als anys 30 del nostre segle.

anava capitanejada per un empleat d'Hisenda, home ja madur però que granava encara gallardament la seva talla d'ex-alabardero. El seguia en primer terme la jovenalla, entre la qual destacava, per la seva còrpora i el ressò formidable dels seus visques i moris, un conegut marbrista, en la qual la perspectiva del pròxim servei militar agreujava, segurament, el patriotisme ofès...” (6).

S'ha dit i escrit que la premsa nord-americana, especialment els anomenats “diaris grocs”, com *The New York Journal*, propietat de William Randolph Hearst, i *The New York World*, de Joseph Pulitzer, van atiar el foc bel·licista dels polítics i del poble americà. Però igualment la premsa espanyola hi va dir la seva, i també els diaris gironins.

Tot fent un seguiment de les pàgines del *Diari de Girona* de l'època, veiem com, des de la declaració de guerra dels dies 21 al 24 d'abril (segons el concepte que s'escull: trencament de relacions, bloqueig del port de l'Havana, ultimàtum o declaració formal de l'estat de guerra entre ambdós països), el diari gironí dona suport a un seguit d'iniciatives: funció patriòtica al Municipal (es recullen 3.690'5 ptes.) que inclou un número d'estripada d'una bandera americana (no hi ha res de nou); la Diputació acorda donar un im-

portant donatiu; es convida els gironins a fer una pitada al tren que porta a la frontera el cònsol dels Estats Units a Catalunya, boicot encoratjat especialment des del diari a les màquines de cosir Singer; se suspelen les festes majors i els diners van a la subscripció nacional (es recollirien més de 15 milions); telegrams de les autoritats gironines amb suport al govern central...

“La societat catalana, en un primer moment, reacciona igual que l'espanyola, amb un patriotisme ‘popular i exaltant’. És a dir, a la vista d'un conflicte armat van ser molt poques les veus contra la guerra.” (7)

La realitat obre els ulls a tothom

A la primera setmana de guerra arriba la primera desfeta militar espanyola. Serà a les llunyanes illes Filipines, on, en un tres i no res, desapareix l'armada del contraalmirall Montojo, composta per sis creuers i altres unitats menors. Els americans no perden cap vaixell i tenen una desena de ferits. Del costat espanyol, hi ha 371 baixes (161 morts).

La notícia, malgrat que es dona amb mesura i procurant emascarar el desastre, encara serveix per fer-hi befa:

“La corrida nacional
ha aportado un dineral!
Y se harán nuevos cruceros
con todos esos dineros
para buscar el desquite
del desastre de Cavite”

Aleshores els americans es fixen definitivament en Cuba. Comencen les accions de desembarcament, i les tropes espanyoles els planten cara. Entre els herois hi ha un militar molt conegut a Girona, el general de brigada Joaquim Vara del Rey (nascut a Eivissa), que mor juntament amb dos fills seus en la defensa de posició del Caney. Sembla que a Girona havia residit a la plaça de Sant Josep. La notícia és destacada per la premsa local.

De tota manera, la guerra és perduda. I, com sempre en aquestes situacions, l'especulació i el pànic dominen a la rereguarda. El mateix dia de la declaració oficial de l'estat de guerra (21 d'abril) ja es formen fileres a les oficines del Banc d'Espanya a Girona per canviar els bitllets (inclosos els colonials) per monedes de plata. El dia 13 de maig s'esgota la plata, i l'angoixa entre els gironins és evident. Pocs dies després es normalitza la situació.

Un altre exemple: el 16 de maig (després del desastre de Cavite) es demanen voluntaris per anar a ultramar entre la guarnició de Girona. Se'n presenten tres: un corneta, un sergent i només un oficial...

Desastre total

Els esdeveniments es precipiten. Les tropes americanes, amb molts més problemes dels previstos, avancen i envolten les ciutats cubanes. L'almirall Cervera, amb una flota de vaixells obsolets, rep l'ordre del govern de sortir del port de Santiago a “defensar l'honor”. L'esperen els canons ianquis. En la data simbòlica del 3 de juliol (el 4 és la festa nacional nord-americana) s'escriu el penúltim capítol militar de la guerra a ultramar. El desastre és total: tots els vaixells perduts, 323 morts, 151 ferits i 1.720 presoners. Les baixes de la US Navy són un mort i dos ferits.

El setge sobre Santiago s'estreny. L'arquebisbe demana al capità general, Ramón Blanco, que rendeixi la plaça. Resposta del militar: “Cumpla V.E. su misión evangélica tratando de evitar efusión de sangre, pero como español debo decirle que no puedo acep-

tar la capitulació. Antes hay que morir como descendientes que somos de los inmortales defensores de Gerona y Zaragoza." (8) Naturalment, Santiago es va rendir. Els americans, en un gest de respecte per als defensors, van oferir l'espasa del general Vara del Rey.

Tot plegat va precipitar el final. Es va acceptar encetar un diàleg propiciat per França que portà a l'abandonament total dels darrers territoris espanyols a ultramar. Cap d'ells no assoliria una independència immediata per la qual havien lluitat o que fins i tot no volien, com era el cas de Puerto Rico. Cuba no seria independent fins al 1909, després d'una nova lluita, aquesta vegada contra els nord-americans. Les Filipines es convertiran en país sobirà el 1945, l'illa de Guam és territori dels Estats Units i Puerto Rico manté la singular consideració de "territori lliure associat", i podria esdevenir el 51è estat de la Unió. Washington va pagar les despeses de repatriació de les tropes espanyoles i va indemnitzar Madrid.

Els soldats repatriats: la Creu Roja de Girona

Malgrat que la signatura del tractat de pau no es faria fins al mes de desembre a París, la repatriació dels soldats va començar tot seguit. Des de setembre, la premsa gironina ens en dona notícia. La tropa arriba malalta i desfeta. El Diari de Girona del 25 de setembre informa de la presència de grups de senyores que donen menjar i beure i guareixen els soldats. El senyor Nicolazzi, de l'Hotel Peninsular, organitza aquesta activitat, que és l'embrió de la Creu Roja gironina, la qual, per tant, celebra enguany el seu centenari. Precisament el treball de recerca per a aquesta entitat que porta a terme Jordi Gibert ens ha ajudat en la nostra feina.

De la repatriació en tenim un testimoni literari gironí: Miquel de Palol, infant, és a l'estació per acollir un dels soldats repatriats: "Fou una visió corprenedora: vestit d'un uniforme lleuger de raiadillo se li endevinaven, tremoloses, les poques carns que tenia; el seu rostre cadavèric, d'un verd asafanat, era estranyament il·luminat per uns ulls que brillaven intensament al fons de les conques amaratades. Les mans, com garfis, estrenyien la manta sobre el cos, cercant la calor que no tenia. El seu pare se li acostà per abraçar-lo. Ell va somriure, ensenyant una filera de dents blanques, joves i apretades... L'avi només va murmurar:

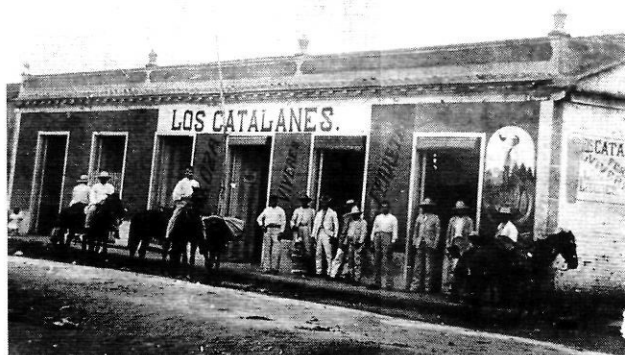
—Pobre minyó, tan fort i valent com era...

Fou el qui més encertadament ho pressentia. Al cap de quatre dies, enterràvem el minyó en aquell cementiri petit i florit que hi ha al peu de l'església del poble." (9)

Els costos

El cost econòmic i humà de les guerres a ultramar, segons el catedràtic Àngel Duarte, va ser de 2.500 milions de pessetes de l'època, un terç del PIB de 1899, "acompanyat d'una inflació limitada i d'un deute global, això sí, que havia augmentat prop d'un 50 per cent. En qualsevol cas, aquest últim factor serà neutralitzat en poc temps gràcies a un rigorós control de la despesa pública." (10) Les pèrdues humanes foren a l'entorn dels 40.000 militars i uns 60.000 civils. Aquestes xifres, establertes per l'especialista Jordi Maluquer de Motes, no inclouen els morts per les malalties concretes que, com hem vist, van ser molt superiors als caiguts en combat.

Possiblement els efectes socials serien els més notables en el conjunt de l'estat i especialment a Catalunya, i també a Girona. Però aquest aspecte escapa a l'objectiu del nostre treball. Recollim, només,

Establiment propietat de catalans a Cuba a començament de segle.

Un document inèdit: El soldat Amadeu Burralló, fill de la ciutat de Girona, va enviar a la seva família aquest dibuix de la població de Bay a les Filipines, on era destinat i on va morir de malaltia el 1898.

unes declaracions de Vicenç Villatoro: "A Catalunya, el desastre obre una etapa d'efervescència; cívica, associativa, política..." (11)

I més enllà encara: "Amb el desastre comença la fragmentació interior d'Espanya, que desembocarà en la guerra civil del 1936: La base ideològica de les dictadures de Primo de Rivera i Franco és la mateixa: el desastre. Les seves conseqüències arriben fins ara mateix. És una crisi molt propera a nosaltres" (12). I també "Franco considerava su mayor hazaña haber borrado la vergüenza de 1898." (13)

El "último de Filipinas" gironí

El protagonisme gironí a les guerres colonials no finalitzarà fins al 1899. Mig centenar d'homes resistiran fins al 2 de juny d'aquell any en una isolada posició del poble filipí de Baler (l'edifici de l'església). Hi van ser enviats per refermar la guarnició de la Guàrdia Civil, formada per un caporal i quatre números. Ben aviat van ser encerclats. El capità Enrique de las Morenas mor de malaltia (beri-beri) el 22 de novembre de 1898. Un mes abans, un tinent segon havia mort del mateix mal. Resta al comandament el tinent Martín Cerezo. També hi ha el metge militar Rogelio Vigil i mig centenar de soldats.

En aquella tropa hi figura un gironí: Pere Planas i Basagaña. Té 39 anys (l'any 1899), és solter, fill de Salvador i Francisca, natural

Els supervivents del setge de Balaguer. Entre ells hi ha un gironí.

de Sant Joan de les Abadesses, serraller de professió. Dos catalans més figuren a la llista de supervivents: un barceloní de Sant Feliu de Codines i un lleidatà.

Dels 54 homes que van quedar encerclats, en van sobreviure 33. Una dotzena van morir de malaltia en el decurs del setge, sis varen desertar, dos van ser afusellats hores abans de la rendició, en haver desertat i ser capturats després, i un altre va morir de malaltia poc després de finalitzar el setge.

Pere Planas, pel seu comportament, va tenir dret a una pensió de 60 pessetes mensuals de per vida, una quantitat respectable en aquell moment.

En acceptar que era certa la signatura del tractat de pau, el tinent Cerezo rendí Balaguer, el 2 de juny de 1899. Amb els supervivents, són acollits com a herois a la Manila ocupada pels americans. La societat filipina s'adona que els ocupants espanyols no eren tan dolents. El gironí Pere Planas ofereix la lletra de l'himne de Balaguer, compost en els moments més durs del setge, i que finalitza amb aquests versos patriòtics:

“Siempre en la brecha nos encontramos
dando la vida por la nación.
Viva el monarca que nos gobierna.
Viva la insignia del Batallón.
Viva España, la hidalga tierra.
Sea el primero nuestro pendón.”

I, novament, en aquesta onada de patriotisme romàntic, apareix Girona. En les *coplas* dedicades a los “Cazadores” que havien mantingut aquella posició, es cantava:

“Ni Bilbao ni Numancia,
ni Lepanto ni Gerona,
con ser grandes epopeyas
pueden hundirte en la sombra.
Yo bien quisiera ser el 33.
No querría más gloria
que ser un valiente
de los de Balaguer.”

Pere Planas no va tornar, que sapiguem, a Sant Joan, després de ser repatriat. Devia gaudir de les 60 pessetes en algun altre lloc.

Amb la perspectiva d'un segle

Els nostres avis van anar a Cuba... o a les Filipines. Aquells territoris només volien un nivell d'autonomia que Madrid va refusar. I quan ho va voler aplicar (hi va haver diputats cubans al Parlament espanyol) ja s'havia fet salat.

Els pobres van anar a fer la “mili”. Els que tenien prou diners es van “redimir”. La ciutadania va menysprear el potencial militar, tècnic i humà d'Amèrica del Nord, tot fent cas de les informacions de premsa del moment. La sorpresa i la decepció pels desastres al Pacífic i a les Antilles van ser totals i aclaparadores.

Cubans i filipins es van adonar immediatament que només havien canviat d'amo. I van mantenir unes relacions excel·lents amb els peninsulars, com ho demostra el fet que entre 1899 i 1925, per exemple, van emigrar a Cuba més d'un milió de persones des d'Espanya (14).

I als gironins ens han quedat les havaneres i alguns testimonis d'arquitectura i llegats dels indians. Possiblement el més espectacular sigui el conjunt de Sant Pere del Bosch a Lloret. I sabem que, a Cuba, una ciutat s'anomena Nueva Gerona... Són cent anys...

Josep Víctor Gay és periodista.

Notes

1. David Solara, *Crónica de un ocaso* - Cambio 16 (9-3-98).
2. Gabriel Cardona i Juan Carlos Losada. *Weyler. Nuestro hombre en Cuba*. Editorial Planeta, 1997.
3. David Solara. *Crónica de un ocaso* - Cambio 16 (23-3-98).
4. Anna Punsí - Setmanari *L'Empordà* (14-7-98).
5. Gerard Busot - Setmanari *Ancora* - Sant Feliu de Guixols.
6. Joan Vinyas i Comas - *Memòries d'un gironí* - Impremta Masó - Girona, 1932.
7. Patrícia Font - “La resposta catalana a la crisi del 98” - Setmanari *El Temps* (23-3-98).
8. David Solara - *Crónica de un ocaso* - Cambio 16.
9. Miquel de Palol - *Girona i jo* - Editorial Tanagra. Barcelona 1991.
10. Àngel Duarte - *Catalans a Cuba* - Avui Diumenge, 1998.
11. Vicenç Villatoro - Setmanari *El Temps* (23-3-98).
12. Sebastián Balfur - *El fin del imperio español (1898-1921)* - Grijalbo, 1997.
13. Paul Preston - *Franco Caudillo de España*.
14. Erna Pérez de Puig - “Cartagena y el 98” - Diari ABC (2-7-98).